

verkeerde, sloot daar goed bij aan. Hun huwelijk in 1911 markeerde het afscheid van Boekes nauwelijks begonnen ingenieursloopbaan en het begin van hun levenslange inzet voor het verbeteren van de samenleving, eerst langs de weg van zending en vredeswerk, daarna via de opvoeding. In die keuze speelden ook christen-socialistische en christen-anarchistische denkbeelden mee.

Deze en andere levensbeschouwelijke achtergronden vindt Kuipers terug in de Werkplaats-praktijk. Zo relateert hij bijvoorbeeld de democratie-door-consensus, zoals die in de Werkplaats via de wekelijkse 'Bespreking' tot stand kwam, aan de traditionele 'Business Meeting' van de quakers. De op experimenten gebaseerde didactiek van het onderwijs in de natuurwetenschappen vertoont — tweede voorbeeld — verwantschap met het principe van praktische bruikbaarheid dat kenmerkend was voor quaker-scholen. Tenslotte ziet Kuipers parallellen tussen het productieassociatieachtige karakter van de Werkplaats (met eigengemaakte meubels en leermiddelen, gezamenlijke maaltijden bereid uit deels zelf gekweekte producten enzovoorts) en de koloniegedachte van de christen-anarchisten.

Een probleem van die benadering is, dat veel kenmerken van de Werkplaats ook terug te vinden zijn in andere reformpedagogische schoolconcepten, zoals de Landerziehungsheime of de Arbeitsschule. Ook waren Boeke en Cadbury van dichtbij op de hoogte met de montessorimethode, waarvan eveneens het een en ander in de Werkplaats te herkennen valt. Ontleenden zij hun opvoedingsdenkbeelden daarom niet gewoon aan al langer bestaande reformpedagogische ideeën en volgde Kuipers dus het verkeerde spoor terug? Hijzelf zegt van niet: pas nadat de Werkplaats vorm had gekregen ging het echtpaar Boeke-Cadbury zich intensief in reformpedagogische kringen bewegen.

Dit neemt niet weg, dat Kuipers' ijver om de Werkplaats-praktijk volledig te verklaren uit de soms wel heel ruim genomen sociale verbanden van de stichters, regelmatig ontaardt in inlegkunde. Moeiteloos verbindt hij bijvoorbeeld de ideeën van Tolstoi met het populaire Werkplaatsliedje Aidai ('Als ieder deed als ik'), de gewoonte om leerlingen iedere dag ter verwelkoming een hand te geven met het dagelijkse gezamenlijke ontbijt in de Cadbury chocoladefabriek, en Boekes zogenaamde 'leiderskamertje' van waaruit hij de hele Werkplaats kon overzien met de bevoogdende armenzorg in Nutsverband van zijn grootvader van moederszijde Oort.

Ondanks dit deels speculatieve karakter heeft het boek waardevolle kanten. Niet alleen omdat het de boeiende achtergronden schetst van twee markante levens, maar ook vanwege de betekenis ervan voor de historiografie van het onderwijs. De beeldvorming van de reformpedagogische beweging als een cesuur wordt, zeker sinds het verschijnen van een overtuigend boek hierover van de Zwitserse pedagoog J. Oelkers in 1989², meer en meer ingeruild voor de visie dat deze beweging wortelde in een brede pedagogische traditie. Door enkele van die historische lijnen te laten zien draagt Kuipers bij aan het onderbouwen van de stelling, dat er in pedagogenland veel minder nieuws onder de zon is dan soms wel wordt beweerd.

Mineke van Essen

1 H. W. von der Dunk, 'Kees Boeke in het licht van onze tijd' in: H. J. Jacobs, A. van den Berg, ed., *De samenleving als leerschool. Bijdragen aan een colloquium over de betekenis van Kees Boeke voor heden en toekomst* (Zaandijk, 1984) 7-20.

2 J. Oelkers, *Reformpädagogik. Eine kritische Dogmengeschichte* (Weinheim/München, 1989).

W. F. V. Vanthoor, *Een oog op Holtrop, grondlegger van de Nederlandse monetaire analyse* (Amsterdam: NIBE, 1991, ISBN 90 72122 62 3).

Ruim twintig jaar lang oefende M. W. Holtrop (1902-1988) een bijna ongeëvenaarde autoriteit

uit in Herrijzend Nederland. Die ontleende hij niet alleen aan zijn presidentschap van de Nederlandsche Bank (1946-1967), maar vooral aan de combinatie van intellectuele en persoonlijke integriteit en betrokkenheid waarmee hij deze functie bekleedde. Telkens weer herinneren tijdgenoten zich het unieke formaat van deze man als centrale figuur in het monetaire en economische beleid, dat aan persoonlijkheden toch niet mank ging. Als zijn ster de laatste jaren wat verbleekt is, komt dat dan ook minder door een voorbijschietende komeet, dan dooreen met de jaren verzwakkend schijnsel.

Met het aantreden van Holtrop begon de bank een nieuwe periode. Na de nationalisatie in 1948 werd zij meer dan ooit verantwoordelijk voor het scheppen en bewaken van de monetaire voorwaarden van het economische overheidsbeleid. Holtrop zorgde ervoor, dat de bank ondanks de nationalisatie een hoge mate van zelfstandigheid bewaarde. Bovendien ontwikkelde hij een analysemethode, die de bankpolitiek moest steunen en rechtvaardigen.

Holtrop streefde naar het bereiken van monetair evenwicht, dat wil zeggen het zoveel mogelijk uitschakelen dan wel corrigeren van de versturende economische invloed van inflatie en deflatie, afgemeten aan de binnenlandse liquiditeitscreatie. Eerst concentreerde hij zich op het lokaliseren van de oorzaken van liquiditeitscreatie in brede sectoren van de economie (1946-1950). Daarna richtte hij zijn aandacht op een verdere begripsafbakening en het onderscheiden tussen autonome monetaire impulsen aan de ene kant en reacties anderzijds. Vanaf 1953 werd deze analyse in het jaarverslag van de bank gepresenteerd aan de hand van een opstelling van saldi per economische sector; in 1959 kwam een systematisch gekwantificeerd model ervoor in de plaats. Tijdens de jaren zestig poogde Holtrop dit model verder te vereenvoudigen en de lokalisatie- en oorzakenanalyse te verenigen. Tegelijkertijd echter kwamen de beperkingen ervan steeds meer aan het licht, met name de onvoldoende ruimte voor buitenlandse invloeden en de geringe aandacht voor de verbanden tussen monetaire factoren en de reële economie. Na het aantreden van Zijlstra liet de bank het model dan ook langzaam varen, en Holtrops poging tot empirische verificatie (1970) moet als mislukt worden beschouwd.

Men zou dus kunnen zeggen, dat Holtrop de wind meehad; zijn sterk normatieve model strandde, zodra de vrij unieke en toevallige combinatie van economische factoren waarop de gouden wederopbouwjaren steunden, uiteenviel. Na Van Straatens dissertatie over veertig jaar monetaire analyse aan de Nederlandsche Bank (1989) laat Vanthoors proefschrift nog eens in detail zien, dat dit hem schromelijk tekort zou doen. De kern van het boek ligt in een werkelijk heldere uiteenzetting van Holtrops monetair-economische denken, door Vanthoor stap voor stap en bevattelijk uitgelegd, zodat althans bij deze leek een besef groeide van de intellectuele integriteit en durf ervan. De schets van Holtrops persoon en leven in de hoofdstukken daaromheen blijft tamelijk bleek. Ook de bredere achtergrond van economische ontwikkeling en beleid is vrij mager ingevuld. Vooral dat laatste valt Vanthoor niet echt kwalijk te nemen, tenslotte vergt een gedegen behandeling van Holtrops plaats in het naoorlogse beleid een heel ander boek. Met zijn analyse van het monetaire denken geeft hij daarvoor al een fraaie basis.

Joost Jonker

L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*, XIV, *Reacties*, J. Th. M. Bank, e. a., ed. (2 dln.; 's-Gravenhage: SDU, 1991, xxiii + vii + 1111 blz., f89,90, ISBN 90 12 06880 0).

Al in 1968, dus nog voor de publikatie van zijn eerste deel, opperde L. de Jong de gedachte de reacties op zijn werk op een of andere manier te bundelen, omdat hij het, in een formulering uit 1969, onjuist vond 'als alleen de visie van mij voor het nageslacht bewaard zou blijven' (xiii).